

ԽԱՅԻԿ ԴԱՉՏԵՆԵՑ

Ռանչպարների Կանչը

32

ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԸ ՊԱՇԱՐՎԱԾ

Անդրանիկը դեռ չէր հեռացել Էջմիածնից, երբ մութ գիշերով լուր բերեցին իրեն, թե Հրազդանի ափին «իր գինվորներից յոթ հոգի սպանված են, և հրաձգությունը դեռ կշարունակվի»:

Ջորավարը իր արձակված գինվորներին արգելել էր առանց արտոնագրի Երևան մտնել: Սակայն մեծ թվով գինվորներ առանց թույլտվության գործով մտել էին քաղաքի շուկան: Ջատկական տոնի առթիվ շուկան լիքն է եղել բազմությամբ: Զինվորներից մեկը վաճառքի է հանել իր ձին, որ դրամ շահի վերադարձի համար:

Հրազդանի կամուրջը անցած միջոցին մի ոստիկան բռնել է սրան,

Արտոնագիր ունե՞ս: Ոչ:

Ատրճանա՞կ: Ոչ:

Ոստիկանը ատրճանակը որոնելու պատրվակով Հափշտակել է գինվորի քսակը և փախել: Զինվորի մյուս ընկերը վազելով բռնել է գողին:

Վրա է հասել Հանրապետության սպաներից մեկը: Սպան Փոխսանակ քննելու խնդիրը և դրամը վերադարձնելու տիրոջը, փորձել է փախցնել գողին: Անդրանիկի զինվորները բողոքել են: Սպան ատրճանակ է բանեցրել սրանց դեմ: Ուրիշ զինվորներ են Հասել դեպքի վայրը և կռիվ է սկսվել քարերով:

Երևանի գործառնապետ Դրոյին անմիջապես զեկուցել են, որ Անդրանիկի զինվորներից մի քանի Հարյուր մարդ Էջմիածնից Երևան գալով տակն ու վրա են արել գատկական շուկան, ոտքի տակ տվել գյուղերից բերված մթերքներով լի գամբյուղները, Չանգվի կամրջի վրա ծեծել են Հանրապետության ոստիկանին ու սպային, Հայաստանի կառավարության հասցեին լուտանքներ են թափում և իրենց կեցվածքից երևում է, որ կռիվ են փնտրում:

Դրոն կարգադրել էր մի հիսնյակ ուղարկել «խառնակիչներին» զսպելու: Հիսնյակը, որ կազմված էր վանեցիներից, պատասխանել էր. «Մենք մեր եղբայրների վրա չենք կրակի»: Դրոն բերել է մի Հարյուրակ: Սրանք կրակ են բացել: Զինվորները քարերով Հարձակվել են Դրոյի ինքնաշարժի և նրա զորքի վրա, խլել են երեք Հրացան: Անդրանիկի զինվորներից մի քանիսը սպանվել են, կան վիրավորներ և բանտարկվածներ:

Այդ լուրն առնելով, Անդրանիկն անմիջապես գորք կազմեց և զինաթափ արեց Էջմիածնի պահակագործը: Կտրել տվեց Էջմիածինը Երևանի Հետ կապող բոլոր թելերը և իր գործառնասը շտապ շարժեց Երևանի վրա: Խռոված հայդուկապետը Հրագդանի հին կամուրջի և Ծիծեռնակաբերդի կողմից պաշարեց դաշնակցության մայրաքաղաքը և թնդանոթների բերանները ուղղեց դեպի Հայոց պառլամենտի շենքը: Զորանասի ալ կարմիր դրոշակը, որ նվիրել էին Չանգեգուրի հայ կանայք, փողփողում էր Դալմայի կանաչ բլուրներին, Երեվանի բերդի դեմ–հանդիման: Անդրանիկը պահանջեց, որ իրեն հանձնվեն իր սպանված զինվորների դիակները և մեղավորները պատժվեն: «Մեկ ժամ միջոց կտամ զինվորներիս դիակները և բանտարկյալները ինձ վերադարձնելու, Հակառակ պարագային, գրել էր Անդրանիկը, ես պատասխանատու չեմ այն կռիվի համար, որ պիտի մղվի քաղաքեն դուրս»:

Դաշնակ պարագլուխները այդ արշավանքի լուրը առնելով մի պահ իրենց գլուխը կորցրին: Մայրաքաղաքում սկսվեց իրարանցում. «Անդրանիկը

շրջապատել է Երևանը: Դալմայի կանաչ բլուրներին կարմիր դրոշակ է փողփողում: Հայդուկներն ուզում են գրավել պառլամենտի շենքը» լսվում էր այս ու այն կողմից: Դրոն փորձեց կապվել Էջմիածնի հետ: Էջմիածինը չպատասխանեց: Դաշտային հեռախոսով կապվեց Մարգարայի հետ: Մարգարան հաղորդեց. «Լսել ենք, որ Անդրանիկը սաղ թելերը փրթել ա ու գնում ա Երևանի վրա»: Հեռախոսով կապվեց Արտաշատի հետ. «Անդրանիկը գալիս է Երևանի վրա, ինչքան գորք կա լցրու վագոնները և շտապ փոխադրիր Հրազդանի կամուրջը»: Նույնպիսի կարգադրությամբ Դրոն կապվեց Աշտարակի հետ. «Անդրանիկը գալիս է Երևանի վրա: Ամբողջ գորքը փոխադրիր Դալմայի այգիների թիկունքը»:

Ապա Երևանի նահանգի գորամասի հրամանատարը կարգադրեց Երևանի կայագորից երեք հարյուրակ, երկուսը հետևակ և մեկը ձիավոր, դուրս բերել և դասավորել Հրազդանի ափին, Էջմիածին տանող կամուրջի ուղղությամբ: Այնուհետև նստեց և հետևյալ վերջնագիրը շարադրելով ուղարկեց Անդրանիկին.

«Անդրանիկ, մենք Սասունի քո հեղափոխական կոիվներով, քո հեղափոխական շնչով դաստիարակված սերունդ ենք: Այսօր մի քանի հարբածների ոչ ճիշտ, հերյուրածո լուրերը հիմք ընդունելով, դու գալիս ես Երևանի վրա: Ես խրնդրում եմ իմ պաշտած հայդուկապետին, որ նա սև արատ չբերի իր հեղափոխական անցյալին և հրաժարվի Երևանի դեմ քայլ անելուց:

Միաժամանակ, իբրև Երևանի նահանգի հրամանատար, պարտք եմ համարում զգուշացնել քեզ, որ եթե չհրաժարվես քո մտադրությունից և թնդանոթները ետ չքաշես Ծիծեռնակս/բերդից, դու ինձ կստիպես դիմել զենքի և կարող եմ վստահեցնել քեզ, որ Երևան չես կարող մտնել: Այդ ուղղությամբ հարկ եղած հրամանները տրված են: Ավելորդ է փորձ անել, նպատակիդ չես հասնի»:

Կարդաց Անդրանիկը Դրոյի վերջնագիրը և մի մտրակ քաշելով ճաղատ սուրհանդակին և թուղթը պատռելով՝ ասաց.

«Ես Դրոյի մասսա՛բը: Դրոն խենթ է: Ես նրա հետ գործ չունեմ: Իմ գործը Երևանի կառավարության հետ է»:

Եվ ճիշտ այն պահին, երբ ընթոստ հայդուկապետը պատրաստվում էր ռմբակոծել Արարատյան հանրապետության պառլամենտի շենքը և արշավել Երևանի վրա, ձի հեծած հևիհև տեղ հասավ Գարեգին եպիսկոպոսը մի վարդապետի հետ, որպես պատվիրակ կաթողիկոսի կողմից:

Ի՞նչ ես անում, գորավար, գոռաց Գարեգին եպիսկոպոսը իրեն վայր նետելով Անդրանիկի ոտքերի մոտ: Մի տարի առաջ մեր ամբողջ ժողովուրդը կոչնակներ գարկեց և մեկ մարդու պես ոտքի ելավ օսման գավթիչների դեմ և ի՞նքդ ես այժմ քայլում հայոց մայրաքաղաքի վրա: Հայտնի բան է, բերանն այրված մարդը թանը փչելով է խմում: Ես հասկանում եմ, ոչ միայն քո բերանն է այրված, այլև քո սիրտը: Բայց զգաստացիր, գորավար: Ի՞նչ պիտի պատմեն այս երկու փառահեղ գազաթները ապագա սերունդներին քո մասին: Երեք հազար տարի հայոց նվիրական ոստանը կանգնած է այդ գազաթների դեմ և դու՞ ես ուզում կործանել հինավուրց մայրենին: Քո պայծառ ճակատը, որ միշտ աստղերին էր դարձած, գետին մի հալիր անխոհեմ քայլով: Ամենայն հայոց կոնդակով և խաչը ձեռքիս շտապել եմ քո ոտքը, որ ետ կենաս եղբայրասպան պատերազմից:

Նույն միջոցին Երևանի կողմից դեպի Դալմալի այգիները շարժվեցին զինվորական ներկայացուցիչները՝ համոզելու Անդրանիկին ետ կենալու Երևանի վրա հարձակվելու վրտանգավոր քայլից: Խոստանում են անմիջապես բերել և իրեն հանձնել իր սպանված, վիրավոր և բանտարկյալ զինվորներին: Շուտով բերում են ծունկից վիրավոր մի զինվորի, որին Անդրանիկը փոխադրում է Էջմիածին:

Հայտնում են, որ միջադեպի պատճառը Դրոյի զինվորներն են եղել և խոստանում են պատժել հանցավորներին:

Այդ միջնորդությունից ազդված, հատկապես Գարեգին եպիսկոպոսի սրտառուչ խնդրանքին անսալով, Անդրանիկը կարգադրում է ծալել իր վրանը և գորքն ու թնդանոթները Ծիծեռնակաբերդից ու Դալմալի այգիներից քաշել դեպի Էջմիածին:

Դրոն նույն օրը երեք փութ գարի ուղարկելով վանք և շտապ կարգադրություն անելով սասունցի հին հայդուկի շիրմաքարի համար, վրեժխնդրությունից

սարսափած փախել էր դեպի Դիլիջան:

Ապրիլի 27–ին առավոտյան հայդուկապետը իր հետ առնելով երկու հարյուր յոթանասուն զինվոր, հեռացավ Հայաստանից: Շահալի կայարանից նա հեռագիր տվեց Վրաստանի Արտաքին գործոց նախարարին. «Հալածված Արարատյան հանրապետության կառավարությունից, գալիս եմ ապաստանելու ձեր հյուրընկալ հողը: Խնդրում եմ թույլ տալ ինձ Թիֆլիս մտնել»:

Բայց նա Վրաստանում երկար չմնաց: Հեծավ իր ձին և զինվորներին վերցնելով Սև ծովին հասավ: Զինվորների մեծ մասին նա աշխատանքի տեղավորեց Բաթում քաղաքում, մի մասին ուղարկեց Բուլղարիա և Ռումինիա, իսկ ոմանք Հաջի Գևոյի հետ վերադարձան Հայաստան: Ինքը մի քանի ուխտյալ զինվորներ առած մտավ գրահանավ:

Իր հետ վերցրեց նաև իր նժույգը՝ Ասլանին: Այդ նավը նրան տարավ Եվրոպա, իսկ այնտեղից Էլ՝ Ամերիկա:

ՄԻՏԴ ՊԱՀԻՐ ԻՄ ՀԱՍՑԵՆ

Շուտով ծնկից վիրավոր զինվորը դուրս գրվեց հիվանդանոցից և հետևյալը պատմեց այդ դեպքերի և Անդրանիկի վերջին հրաժեշտի մասին.

«Ապրիլի մեջ անցանք Բազարչայը և Հերիերի անտառներով իջանք Ղավալու: Ճանապարհի ամբողջ երկայնքով հայ ժողովուրդը քաղցի մատնված արածում էր դաշտերի մեջ: Արարատյան Հայաստանը, հյուծված և արյունաքամ, իր շունչն էր փչում մեր աչքի առաջ:

Անդրանիկը այդ տեսարանից ազդված, սկսեց բարձրաձայն Հայիոյել դաշնակիցներին: Գնդապետ Գիբոնը ձիուց իջավ և գորավարին մոտենալով ցավակցություն հայտնեց իրենց փոքրիկ դաշնակցին այդ վիճակում տեսնելով:

Անդրանիկը կանչեց թարգմանչին.

Էդ սրիկային ասեք, Լոնդոնը Հայաստանի օրին ընկներ՝ ես գայի ցավակցություն հայտնեի իրեն: Օ՛, սրիկաներ, ինչպես չարաչար խաբեցին իրենց հավատարիմ

դաշնակցին:

Հետևյալ օրը գնացք եկավ:

Ընկեր Անդրանիկ, ես քո գործի համար հաց եմ բերել Երևանից, ասաց Դրոն վագոնից դուրս գալով: Բայց Անդ՛րանիկը չթողեց, որ նա շարունակի իր խոսքը, ձեռքը բարձրացրեց, որ լռի և արհամարհանքով ասաց*

Դրո՛, ես ե՞րբ եմ քեզ հետ թալանի գնացել, որ դու ինձ ընկեր ես անվանում: Զորավարը կանչեց Հաջի Գևոյին և նիրամայեց բաց անել առաջին վագոնի դուռը:

Հաց Է, փաշա, գեկուցեց Հաջի Գևոն: Հացերից մեկը ինձ տուր:

Առավ, մեջտեղից կիսեց, տեսավ բրնձի և թեփի մանրուքից թխած հաց Է:

Ուրեմն Երևանում սով Է, ասաց Անդրանիկը: Ետ տվեք թող տանի, և կարգադրեց վագոնի դուռը փակել:

Գավալու գյուղի տերտերն եկավ, թե՛ եթե չեք ուզում, Էդ հացը մեզ տվեք, փաշա, մեր գյուղում սով Է:

Տղաս, ասաց փաշան, վագոնի դուռը բաց և բերած հացը տուր տերտերին:

Տերտերը մարդիկ բերեց և հացը առավ տարավ:

Գնացքը գորավարը վերցրեց իր տրամադրության տակ:

Մի քանի վագոն Էլ կցիր: հրամայեց գորավարը զընացքի պետին: Ես իմ հետևակ գործը և ռազմամթերքը պիտի բառնամ վրան: Չլինեմ, չիմանամ, որ Երևան տանես:

Գնացքը ուղիղ կքշես Էջմիածնի կայարան:

Շուտով գնացքը Անդրանիկի հետևակ գործով և բեռներով շարժվեց առաջ:

Մնացինք հեծյալներս:

Թամբերի վրա, հնչեց հրամանը: Բոլորս թռանք թամբերին:

Դրոն ինքնաշարժ ուներ:

Արի նստիր իմ մեքենան, երթանք, ասաց Դրոն ինքնաշարժը մոտեցնելով:

Ի՛նչ է, դու Անդրանիկին նո՞ր ես ծանոթ: Ես իմ գործը թողնեմ, գամ քո կողքին նստեմ, լսվա՞ծ բան է, ասաց գորավարը և ոտքը դրեց ասպանդակին:

Եկանք Արտաշատ, տեսնենք Դրոն Էնտեղ է:

Արի նստիր իմ մեքենան, նորից հրավիրեց Դրոն:

Գնա՛, ասաց Անդրանիկը, ճամփադ շարունակիր: Հասանք Նորագավիթ:
Տեսնենք՝ Դրոն Նորագավիթ է:

նորից մոտեցավ:

Արի նստիր, երթանք:

Քշիր մեքենադ ու գնա, սպառնաց փաշան: Էլ ճամփիս չերևաս, թե չէ վերջը դու գիտես:

Փաշա, ասաց Դրոն, գործը կտանես գորանոցները, իսկ դու կգաս Երևան:

Երևանի բերդին չհասած, Անդրանիկը երկու զինվորի ուղարկեց դեպի Հրազդանի կամուրջը: Շուտով մեր հեծելագորը Շուստովի գործարանի առջևով անցավ կամուրջը և ծաղկած այգիների միջով շարժվեց դեպի Էջմիածին: Առջևից Անդրանիկն էր գնում, ետևից՝ մենք, Լավեց ետևից քառատրոփ սուրացող ձիերի վազք և երկու գլխաբաց ձիավոր քափ-քրտինք մտած հասան մեր շարքերին: Մեկը Դրոն էր: Նրանք թափով անցան գնացին գորավարի մոտ:

Փաշա, դու մեզ խաբեցիր, ասաց Դրոն: Դու խոստացար Երևան գալ:

Իմ ձիավորը ի՞նչ գործ ունի Երևանում, երբ իմ հետևակը վաղուց Էջմիածին է հասել: Բացի աչդ, ես իմ գորքը ինձ հետ արտասահման պիտի տանեմ:

Իրական Հայաստանը թողած, անիրականի հետևի՞ց կըվագես: Հայաստանը այնտեղ է, ուր Մասիսներն են, ասաց Դրոն և ավելացրեց. Դու գնա, թող գորքը մնա:

Շուտ ետ դարձիր և այլևս քո երեսը չտեսնեմ, սպառնաց Անդրանիկը:

Դրոն ետ դարձավ գնաց, մյուս ձիավորներն էլ հետը:

Գիշերը լուսացրինք Փարաքար գյուղում: Առավոտ շուտ Անդրանիկն ասաց. «Տղերք, Էսօր Ծառգարդար է, ինչու՞ ձիանքը չեք զարդարում»:

Ձիերի գլուխները զարդարեցինք ծաղիկներով ու ելանք թամբերին:

Հոփսիսներն չհասած աղուհացով մեր դեմ ելան կաթողիկոսը և Գարեգին եպիսկոպոսը: Անդրանիկը ձիուց իջավ ու չոքեչոք մոտենալով համբուրեց վեհափառի աչքը: Աղու-հացը վերցրեց, բերանը դրավ և իր ձին հեծյալներից մեկին հանձնելով, մտավ կառքը վեհափառի կողքին նստեց:

Փաշան Էջմիածնում մեր բոլոր զենքերը հավաքեց լցրեց պահեստը և բանալին կաթողիկոսին հանձնեց: Հանձնեց նաև Սասանից բերված մի դրոշակ, որ քառասուն տեղով ծակծրկված էր: Ապա ամեն մեկիս մի ազատական տվեց և հրաժեշտի ճառ ասաց, որ մեր տները երթանք:

Ես և երգնկացի մի քանի տղաներ գնացինք քաղաք մեր ձիերը ծախելու: Ձիանքը տվեցինք Դրոյին և բանակից փող ստանալով, եկանք շուկա գնումներ կատարելու: Երեք թելանի մի ոստիկան մեր ընկերներից մեկի փողը փախցրեց: Մեջիտի հայաթի մեջ բռնեցինք գողին: Խորենը՝ քեռուս տղան, որ իմ հարյուրակից էր, բռնեցքով զարկեց՝ գետին գցեց գողին: Ոստիկանի բերանից արյուն հոսեց: Բերեցինք «Ղանթարի» աղբյուրի մոտ:

Հայտնվեց քաղաքի ոստիկանապետը ատրճանակը ձեռքին.

Տղերք, էս ով արեց:

Ես արեցի, ասաց Խորենը, ինչու՞ փախցրեց Ստեփանի ձիու փողը:

Եթե գողություն է, լավ եք արել, ասաց պետը և երկու անգամ օդի մեջ կրակելով թողեց գնաց: Նորից մտանք «Ղանթարը» բան–ման առնելու, որ ճամփա ընկնենք: Մեկ էլ էն տեսանք, որ գորքը եկավ ու ռուսաց ժամի մոտ մեր տղաներին շրջապատեցին:

Դրոն էր:

Ղանթարի դիմաց մի սև շենք կար: Ես կանգնած էի էդ շենքի առաջ, իսկ Խորենը՝ պատշգամբում: Մի գինվոր ուզեց ինձ խփել: Մոտս սուր կար. քաշեցի: Հանկարծ մեկը հեռվից կրակեց: Իմ ծունկը ծալվեց ու ես վայր ընկա:

Ամոթ քեզ, Դրո, ասաց Խորենը և իրեն պատշգամբից ցած նետեց:

Անդրանիկը ձին կապել էր վանքի ախտոռում և «Ղազարապատ» հյուրանոցի պատշգամբում նստած նարգիլե էր քաշում, որ հետևյալ օրը մեկնի Էջմիածնից, երբ երկու լրաբեր հևիհե կանգ առան պատշգամբի տակ:

Փաշա, ասացին, Երևանում կռիվ է, Դրոյի գորքը կրակել է գինվորներիդ վրա, իսկ դու հանգիստ նստած նարգիլե կքաշես:

Էլ չխոսեց փաշան: Նարգիլեն ցած դրեց պատշգամբից իջավ մտավ Վեհարան:

Վեհափառ, – ասաց, բանալին տուր: Բանալին առավ, վանքի պահեստի դուռը բացեց, Էջմիածնում եղած բոլոր գինվորներին կանչեց իր մոտ, ամեն մեկին մեկ կամ երկու զենք տվեց, ձին հանեց ախտոռից ու գորքը քաշեց Երևանի վրա:

Թնդանոթները կապեց Կողբ դյուզի գլխին, գնդացիները՝ Ծիծեռնակաբերդի:

Հին կամուրջի գլխին Դրոն գինված պահակ էր դրել: Մոտեցավ պահակի ձեռքից զենքը առավ:

Դու ո՞վ ես, հարցրեց պահակը:

Ես Անդրանիկ փաշան եմ: Գնա Դրոյին ասա, փաշան կամուրջի գլխին քեզ կապասն:

Ջենքս տուր՝ գնամ:

Գնա արի՝ զենքդ կտամ:

Պահակը ելավ գնաց Դրոյի մոտ: Տեսավ Դրոն սապոզները հանել է, որ պառկի:

Անդրանիկ փաշան քեզ կանչում է: Ինձ ասաց՝ գնա Դրոյին ասա, որ շուտ ելնի գա:

Որտե՞ղ է փաշան:

Կամուրջի գլխին:

Դրոն սապոզները հագավ ու ելավ շտապ գնաց նախագահ Խատիսովի մոտ:

Խատիսովը սապոզները հանել էր, որ քնի:

Անդրանիկը կամուրջը գրավել է և թնդանոթները կապել Երևանի վրա: Վեր կաց գնա դրան բան հասկացրու, զեկուցեց Դրոն:

Դու ես արել, ինքդ էլ գնա պատասխան տուր, ասաց նախագահը :

Դրոն հրաժարվեց գնալ:

Խատիսովը ճարահատյալ ելավ մենակ գնաց Անդրանիկի մոտ:

Դու ինչու ես եկել, Իմ կանչած մարդը Դրոն է, ասաց փաշան:

Բայց Դրոն դիմեց անգլիական և ֆրանսիական դեսպաններին և զորավար Գիբոնին՝ միջնորդության համար: Դեսպանները Խատիսովի և Գիբոնի հետ եկան նստեցին կամուրջի հանդիպակած կողմը, քարե սանդուղքներին:

Անդրանիկը բանակցող կողմից պահանջեց իր սպանված զինվորների դիակները
և համապատասխան գումար սպանվածներին թաղելու և վիրավորներին
խնամելու համար: Պահանջեց նաև, որ վիրավորները անմիջապես փոխադրվեն
Էջմիածնի հիվանդանոց:

Խատիսովն ասաց, որ ինքը մինչև կես գիշեր շրջել է քաղաքում պարզելու, թե
որքան սպանված և վիրավոր կա: Ընդամենը մի զինվոր կա ծունկից վիրավոր,
նա էլ տեղափոխված է հիվանդանոց:

Խատիսովը գնաց և հանրապետության բանկից մի մեծ գումար բերելով,
հանձնեց գորավարին իր տուժած զինվորներին բաժանելու համար:

Ես քաղաքային հիվանդանոցում պառկած էի, երբ առավոտ վաղ Հայաստանի
նախագահը եկավ:

Առանձին հարվածող գորամասից ձեզ մոտ քանի՞ վիրավոր կա պառկած,
հարցրեց:

Մեկ հոգի, պատասխանեց հերթապահ բժիշկը:

Անու՞նը:

Հարություն:

Ծննդյան վա՞յրը:

Բագատինջ գյուղ, Արևմտյան Հայաստան: Ազատական ունի՞:

Այո, №119:

Ծա՞նր է:

Գնդակը առել է ծունկից ներքև:

Որտե՞ղ է պառկած:

Առաջին հարկում, և ցույց տվեց իմ պատուհանը:

Փոխադրեք մի ավելի լուսավոր պալատ, իսկ վաղը ես իմ կառքը կուղարկեմ,
նրան ապահով կտեղափոխեք Էջմիածին:

Հետևյալ օրը նախագահի կառքով ինձ Էջմիածին տարան:

Էջմիածնի հիվանդանոցը Մանթաշովի շինած շենքումն էր:

Նոր էին ինձ կառքից իջեցրել, տեսնեմ փաշան եկավ:

Ու՞ր է իմ Հարություն գինվորս, հարցրեց:

Փաշա, ես հոս եմ, ասացի:

Վերքդ ինչպե՞ս է:

Աղեկ է, փաշա, մի քանի օրեն ոտքի եմ:

Քեզ վրա ո՞վ կրակեց, Հարություն:

Զգիտեմ, փաշա, գնդակը հեռվեն եկավ: Թուփերը քաշեցի՞ր Ծիծեռնակաբերդից:

Քաշեցի, տղաս, բայց ծունկիդ պատճառով քիչ մնաց Հայաստանի պառլամենտը
մեջտեղից գնար:

Ինձ տարավ դրեց հիվանդանոց և ուզեց աչքով ստուգել վերքս:

Քանդեցի վիրակապը և ցույց տվի:

Տղաս, այս ծունկդ հազիվ մեկ–երկու ամսեն լավանա, իսկ ես վաղը ճամփորդ եմ:

Ինձ էլ հետդ տար, ասացի:

Զէ, տգաս, դու պառկիր և հոգ տար միայն քո առողջությանը: Իմ ցավերն ուրիշ
են: Ամեն մեկիս մեջ մի խենթություն կա վերջին պահին, դրանից է, որ
Հայաստանի ծունկը մինչև այժմ անբուժելի եղած է: Ես վաղը նորեն կուգամ:

Առավոտ փաշեն եկավ: Ինձ համար փող բերեց, վեց հազար ռուբլի մեկ տվեց, երեք հազար մեկ: Տղաս, ասաց, իմ հասցեն գիտե՞ս:

Չգիտեմ, ասացի:

Տղաս, ասաց, միտդ պահիր իմ հասցեն. Գեներալ-մայոր Անդրանիկ: Աշխարհի որ ծայրը գրես, քո նամակը կգա կհասնի ինձ:

Լոեց, հետո ասաց. Եթե Տաթև ուխտի գնալու կլինես՝

հիշիր ինձ:

Որ Տաթևը մտքովդ անցավ, անպայման կգնամ, գորավար:

Այդ վանքի ճոճան սյունը շատ նման է մեր բախտին: Հավիտյան կճոճվենք, բայց չենք ընկնի: Դե, քեզ ամուր պահիր, իմ քաջ, իմ անգին հարյուրապետ, իմ լավ զինվոր: Շոյեց մագերս, կռացավ համբուրեց իմ ճակատը և կեցիւր բարով ասաց:

Էլ չտեսա նրան:

Էն գնալն էր՝ որ գնաց:

ԲԵՐԴԱՔԱՂԱՔԻ ԱՆԿՈՒՄԸ

Աշուն էր, հոկտեմբեր ամիսն էր, թաց ու տիւ էր գետինը:

Հանկարծ լուր եկավ, որ Սև Բեքիրի գորքը հարձակվել է Հայաստանի վրա: Ու ես տեսա, թե ինչպես Սարիղամիշի կողմից նրանք շարժվեցին դեպի Բերդաքաղաք: Նույն նենգ ու ասպատակող հորդան էր, որի դեմ կռվել էին հայ ֆիդայիները Առաքելոցի պատերի տակ, Սուլուխի կամուրջի վրա, Սարդարապատի դաշտում և Տղմուտի ափին:

Բայց դարձյալ գալիս էին, ու նրանց գորապետը ոչ թե Ալի փաշա էր կոչվում կամ Քոսա Բինբաշի, այլ Սև Բեքիր: Ֆեսի փոխարեն կրում էին բաշլըղ և բոլորի ձեռքին մոսին կար:

Բերդաքաղաքը տասներեք մեծ բերդեր ունի և դրանցից ամենամեծը կանգնած է քաղաքի կենտրոնում: Երեք հարյուր թնդանոթ կար այդ բերդերի վրա և մոտ երկու հարյուր զրնդացի: Ու այդ բոլոր բերդերի հրամանատարը գորավար Մելիք–Օսեփովն էր, թամբագործի արհեստանոցում իմ տեսած հինգ գնդապետներից մեկը:

Երբ մոտեցան Բերդաքաղաքին և տեսան, որ անհնարին է այն գրավել, Սև Բեքիրը մի ձորի մեջ կանգնեցրեց իր սև զորքին և բոլորը նրա հրամանով փոխեցին իրենց սև հագուստը:

... Ես նրան տեսել էի թամբագործ Արշակի արհեստանոցում իգդիրցի Սուրեն փաշայի հետ վիճելիս: Երկրորդ անգամ տեսա Բերդաքաղաքի մատույցներում Վազի կոչվող գյուղի մոտ: Այդ ալեքսանդրոպոլցի ֆրենչ հագած երիտասարդ սպան էր: Հայրենասեր գնդապետը մերկացրեց սուրը և հրամայեց գնդին հետևելու իրեն.

Հայ զինվորներ, ասաց գնդապետը, Սև Բեքիրը վճռել է խաբեությամբ գրավել Բերդաքաղաքը: Հառա՛ջ, իմ ետևից:

Բայց զորքը մերժեց կատարել հրամանը: Երկրորդ անգամ հրամայեց գրոհի գնալ զավթիչների դեմ: Միայն մի քանի զինվորներ սրերը մերկացնելով կանգնեցին նրա թիկունքին: Ու երբ քաջարի գնդապետը տեսավ իր անօգնական վիճակը, դարձավ ու ասաց զորքին. «Հայե՛ր, փոխանակ թուրքերը գան և թքեն իմ ճակատին, որ առանց կրակոցի Բերդաքաղաքը հանձնեցինք, ավելի լավ է թքեն իմ դիակի վրա», և մաուզերը քաշելով ինքնասպան եղավ իր գնդի առաջ:

Ու չկար Անդրանիկը, որ այդ օրհասական պահին գորավիզ լիներ իր երկրին,

Եվ ես տեսա, թե ինչպես մտավ Սև Բեքիրի զորքը կանաչ դրոշակը պարզած:

Եվ հայոց հռչակավոր Բերդաքաղաքը, որ երբեք իր գլուխը հեշտությամբ չէր խոնարհել ոչ մի ոսոխի, առանց մի գնդակ արձակելու անձնատուր եղավ նենգ ոսոխին:

Եվ ամբողջ երեք օր քաղաքում համատարած կոտորած եղավ: Ոչ խաղաղ բնակչությանը խնայեցին, ոչ գերի զինվորներին: Բոլորին գորանոցների և տների մեջ լցնելով վառեցին անխնա, կամ քաշեցին դեպի երկրի խորքը տաժանակիր աշխատանքի:

Եվ ընկավ հայոց աննման բերդաքաղաքը: Տասներեք բերդ կար այդ քաղաքում և վեց կամուրջ: Եվ կամուրջներից մեկը «Վարդան Չորավար» էր կոչվում, իսկ մյուսը՝ «Չուգունե», և անցավ Սև Բեքիրի սև հորդան այդ կամուրջներով ու բերդերով: Անցավ Լոռիս Մելիքովի գետափնյա փողոցով ռուս հաղթական զինվորի բրոնզյա արձանը շուռ տալով միջնաբերդի առաջ: Շուռ տվեց, և քաղաքի ելքերը ամուր փակելով՝ շարժվեց դեպի Գյումրի: Նոյեմբերի յոթին Սև Բեքիրի գորքը մտավ Ալեքսանդրոպոլ:

Միայն մենք դիմադրեցինք թշնամուն Բերդաքաղաքից դեպի Օլթի տանող ճանապարհին: Իմ գորամասը Արդահանի կողմից շարժվելով ուժգնորեն գրոհեց Բեքիրի վրա Ճլաուզ չեռան տակ և այն վայրում, ուր ալեքսանդրապոլցի հայրենասեր գնդապետը ինքնասպան եղավ իր գորքի առաջ:

Տաս օր սաստկագին կռիվ եղավ մեր և նրանց միջև: Ես էի՝ իմ խնուսցի և մշեցի զինվորներով և սասունցի հի՛ն հայդուկ կամավորները իրենց հեծյալ գնդերով: Դարձյալ ինձ հետ էին Ախոն, Մորուք Կարապետը, Արծիվ Պետոն, Տեր Քաջի Ադամը, Իսրոն Փեթարցի և Սարդարապատի ճակատամարտին մասնակցած իմ ձիապան Բարսեղը և Առդա Չորիկը:

Ֆրանկ-Նորշենցին էլ այնտեղ էր:

Մեր վերջին դիմադրությունը եղավ Շիրակի դաշտում, ուր Սև Բեքիրը սկսել էր անլուր կոտորած:

Իմ դաշտային հեռադիտակի վրա դեղնավուն մի տերև կաթեց, իմ վրայից սահելով ընկավ Առդա Չորիկի ծնկներին: Բայց դա տերև չէր, այլ մի կոչ՝ հայ գորքերին ուղղված:

Հայ գինվորներ, ասված էր այդ կոչում, Հայաստանի խորհրդայնացումով խորհրդայնանալու է նաև Տաճկաստանը, որ Ռուսաստանի դաշնակիցն է: Սև Բեքիրի գորքերը գալիս են ոչ թե ձեզ կոտորելու, այլ թալանչի դաշնակ խմբապետներ Սուրեն փաշայի և Թումաս Բեկովի ձեռքից Հայաստանը ազատագրելու: Հաստատ համոզված եղեք, որ Բերդաքաղաքում, Ալեքսանդրոպոլում և գրավված մյուս վայրերում նրանք ոչ թալան ել են և ոչ էլ կոտորել, այլ հաստատել են բանվորա-գյուղացիական կարգ ու կանոն:

Որտեղի՞ց քամին բերեց այդ տերևանման թերթիկը և զարկեց իմ ռազմիկի ծնկներին:

Առդա Ջորիկը, որին իմ ձիապան Բարսեղը Սարդարապատի կովից հետո «բոլշևիկ Ջորիկ» էր ասում, այդ կոչը գրպանը դրած նույն գիշերը գաղտնի թափանցեց Ալեքսանդրոպոլ և շուտով մեզ տեղեկություն բերեց, որ Սև Բեքիրը Ալեքսանդրոպոլում նոյեմբերի 18-ին կազմել է «Հայաստանի Հեղկոմ» և հռչակել է Սովետական իշխանություն. որ այդ թռուցիկը հորինել է Սև Բեքիրը իր կազմած «հեղկոմի» անունից, կամենալով կոտրել հայ բանակի դիմադրությունը և նենգորեն նվաճել Հայաստանը, որ Հայաստանի կոմունիստները այդ գորշ գայլի արշավանքի դիվային նպատակների մասին արդեն իրագեկ են դարձրել Սովետական Ռուսաստանի համայնավարներին, կոչ ուղղելով հայ գորքերին՝ կասեցնելու Սև Բեքիրի առաջխաղացումը:

Իմ գինվորները, որ տեսել էին Բերդաքաղաքի և Շիրակի դաշտի գյուղերի կոտորածը և ամրացումը, «բոլշևիկ Ջորիկի» վերադարձից հետո ուժեղացրին դիմադրությունը, Սև Բեքիրի ասկյարների ճակատներից կատաղորեն պոկելով կարմիր աստղերը և քանդելով նրանց թևերի կարմիր երիզները, որոնցով նրանք ծպտվել էին Արևելյան Հայաստանը ջախջախելու համար:

Դեպի մեր երկրի խորքը առաջացող զավթիչների դեմ հերոսաբար կռվելով շատ քաջարի գինվորներ գոհվեցին իմ կամավորներից: Շատերն էլ ճանապարհներին բռնվելով չարաչար տանջվեցին բանտերում. դրանցից մեկը նորշենցի Ֆրանկ-Մոսոն էր, սամիրի ճաշով իրենց գյուղի սահմանային վեճը լուծող այդ անսահման նվիրյալ ֆիդային, որ Պզտիկ Արամի խմբի հետ անցել էր Կովկաս և մեր կամավորներին միացած կռվել էր Բաղեշի և Խոյի ճակատամարտերում:

Մեր դիմադրությունը ահեղ եղավ, բայց մենք վերջիվերջո պարտվեցինք,
չդիմանալով ոչ արևմուտքի հողմին, ոչ էլ հարավի խորշակին:

Մենք արդար էինք, բայց քիչ էինք, նրանք նենգ էին ու բազում:

Եվ եկան նրանք՝ Սև Բեքիրի հրոսակ գործերը և գրավեցին Ալեքսանդրոպոլն ու
Շիրակի դաշտը: Կողբի լեռներով մտան Սուրմալու: Գրավեցին Անին և իրենց
մահիկը բարձրացրին Անիի միջնաբերդի վրա:

Մեր երկրի վրայով թուրք անցավ...

Եվ եղավ ահեղ կոտորած ու կողոպուտ Արևելյան Հայաստանում:

Եվ քանդեցին:

նրանց կոչումն էր քանդել ու քանդեցին: Քանդել էին դարեր, եկան ու նորից
քանդեցին:

Այլևս թնդանոթ չէր արձակվում Բերդաքաղաքի միջնաբերդից: Ժամանակը
կանգ էր առել Հայաստանում և մարդիկ մի պահ շփոթված՝ մոռացել էին իրենց
ժամացույցներն ու գլուխները ուղղել:

Բայց մի ժամացույց անխափան աշխատում էր ամբողջ աշխարհի բախտի
համար:

Ու Լենինին լուր հասավ Հայաստանին սպառնացող աղետի մասին:

Եվ նա կարգադրեց իր կարմիր գործին Սև Բեքիրի բանակը ետ շարտել
Ալեքսանդրոպոլից:

Եվ գնացին Սև Բեքիրի սև հորդանները իրենց ետևից պայթեցնելով
Ալեքսանդրոպոլի զինաբերդը:

Պայթեցրին ու գնացին:

Բայց նրանց կիսալուսինը մնաց Անիի միջնաբերդի վրա:

Վայ ինձ, որ տեսա այդ օրերը: